

MLADEN PARLOV

FRA TOMA ILIRIK

PROTAGONIST PREDTRIDENTSKE KATOLIČKE OBNOVE

BIBLIOTEKA ILLIRIANA

Knjiga 1

Mladen Parlov: Fra Toma Ilirik
Protagonist predtridentske katoličke obnove

Izdavač:

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
Katolička izdavačka kuća i časopis Crkva u svijetu
Zrinsko-frankopanska 19, Split

Recenzenti:

Prof. dr. sc. Ivan Bodrožić
Prof. dr. sc. Josip Vrandečić

Lektura: Katja Tresić Pavičić

ISBN 978-953-8429-45-3 (CuS)

ISBN 978-953-7187-44-6 (KBF)

Cip zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne
knjižnice u Splitu pod brojem 200110051.

Slika na naslovnici:

Drvorez koji prikazuje fra Tomu Ilirika, Toulouse, 1519.

Grafičko oblikovanje: Paola Jukić

Tisak: Dalmacija papir, Split

Naklada: 500 primjeraka

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva
znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske.

Split, 2025.

Mladen Parlov

Fra Toma Ilirik

Protagonist predtridentske katoličke obnove

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
Katolička izdavačka kuća i časopis Crkva u svijetu

Split, 2025.

PREDGOVOR

Moj susret s fra Tomom Ilirkom bio je posve slučajan. Naime, čitajući jedan članak Huberta Jedina naišao sam na ime fra Tome Ilirika i njegovo djelo *Clypeus Catholicae Ecclesiae*. Kako je to bio moj prvi susret s fra Tominim imenom, javilo mi se pitanje: Kako to da nikada prije nisam čuo za njega? Potom, ako ga spominje poznati povjesničar Hubert Jedin tada fra Toma nije netko beznačajan u povijesti Katoličke Crkve. To me je ponukalo da pokušam barem nešto saznati o njemu. U početku sam mislio pročitati članak ili dva o njegovu životu i djelovanju te stati na tome. No, kad sam počeo istraživati tko je bio i što je učinio fra Toma Ilirik, a vrlo brzo sam otkrio da o njemu vrlo pozitivno i relativno obilno piše francuska historiografija, učinilo mi se vrijednim truda poduzeti dodatna istraživanja te s fra Tomom Ilirkom upoznati hrvatsku javnost. I tako je u proljeće 2023. godine započela moja potraga za fra Tomom Ilirkom i moje putovanje s njime. Cilj potrage bio je doznati što je više moguće o njegovu životu i djelovanju te spisima koje je napisao, a putovanje je trebalo ustanoviti putove kojima je fra Toma prolazio, navješćujući Evanđelje kao putujući pučki propovjednik, čudotvorac i prorok te pozivajući tisuće svojih suvremenika na obraćanje i na čestitiji kršćanski život.

Iskustvo kaže da se lakše putuje u društvu te da je teret lakši kad se podijeli. Na mome putovanju putovima kojima je prije pola tisućljeća prolazio fra Toma Ilirik imao sam vrijednu pomoć i pratnju. Od srca zahvaljujem gospođi Ani Škaričić, knjižničarki u knjižnici Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu, kao i voditeljici knjižnice, gospođi Ivani Milošević, za veliku pomoć u potrazi za fra Tominim knjigama, kao i brojnim knjigama i člancima u kojima ga se spominje, a koji su mi bili potrebni u pisanju ove knjige.

Veliku zahvalnost dugujem gospodinu Danielu Monteilu, djelatniku Gradske knjižnice u Toulouseu (Bibliothèque d'étude et du patrimoine, Bibliothèque de Toulouse) koji je svojom nesebičnom pomoći dao neprocjenjiv doprinos ovoj knjizi. Naime, kad sam preko digitalnih kataloga otkrio neka fra Tomina djela, a najviše ih se čuva upravo u Grdskoj knjižnici u Toulouseu, „naslijepo“ sam zamolio nekog meni nepoznatog za pomoć i uslugu. Javio se gospodin Daniel Monteil te me uputio što i kako učiniti da u ruke dobijem fra Tomina djela. Na moju zamolbu on ih je sve poslikao te mi ih poslao elektroničkom poštom. Bez njegove pomoći morao bih putovati u Toulouse kako bih se susreo s fra Tominim djelima, a nisam siguran da sam bio spreman to učiniti.

Otkriće fra Tominih djela predstavljalo je novi izazov. Naime, gotovo sva su tiskana s brojnim kraticama, a poneka i s gotičkim slovima, što je nekome tko ne poznaje srednjovjekovnu paleografiju veoma otežavalo razumijevanje napisanoga. No, Bogu hvala, i za takve situacije postoji pomoć, a meni ju je pružio Cappellijev *Rječnik kratica* (*Dizionario di abbreviature latine ed italiane*) koji mi je ponudio ključ za otključavanje teksta u koji sam prije gledao s čuđenjem i bez previše razumijevanja.

Na kraju izražavam zahvalnost dragom Bogu što me je namjerio na fra Tomu Ilirika, s nadom da će ova knjiga potaknuti nova istraživanja o zaboravljenom Hrvatu kojega Franjevački red časti kao sveca, a dio jugo-zapadne Francuske kao utemeljitelja marijanskog svetišta u Arcachonu, u blizini Bordeauxa, uz napomenu da je valjda jedini Hrvat kojeg je jedan papa imenovao općim istražiteljem vjere.

Autor

AVANT-PROPOS

Ma rencontre avec le frère Thomas Illiric, également connu sous le nom de Thomas Illyricus, fut totalement fortuite. En parcourant un article de l'historien Hubert Jedin, je suis tombé sur la mention de ce personnage ainsi que de son œuvre *Clypeus Catholicae Ecclesiae*. Une question s'est immédiatement posée : comment se fait-il que ce nom m'ait échappé jusqu'à présent ? Le fait qu'un un historien de renom tel que l'Allemand Hubert Jedin le mentionne dans ses travaux m'a suggéré que le frère Thomas ne pouvait pas être un simple figurant dans l'histoire de l'Église catholique. Cette découverte a éveillé en moi le désir d'en apprendre davantage sur lui. Initialement, je pensais me limiter à lire quelques articles sur sa vie et son œuvre. Cependant, en approfondissant mes recherches, j'ai rapidement découvert que l'historiographie française lui accordait une attention positive et assez détaillée. Cette révélation m'a encouragé à élargir mes recherches afin de mieux faire connaître ce personnage extraordinaire au public croate. C'est ainsi qu'au printemps 2023 mon voyage de découverte du frère Thomas Illiric a véritablement commencé, avec pour objectif d'approfondir ma compréhension de sa vie, de ses activités et des écrits qu'il a laissés, tout en suivant les traces de sa vocation chrétienne vers une vie vertueuse.

L'expérience montre qu'un tel voyage est souvent plus agréable et plus enrichissant lorsqu'il est partagé. Durant mes recherches, qui m'ont conduit sur les mêmes chemins empruntés par le frère Thomas Illiric il y a plus de cinq siècles, j'ai bénéficié de nombreuses aides précieuses. Je tiens à exprimer ma gratitude à Mme Ana Škaričić, bibliothécaire à la Faculté de théologie catholique de Split, ainsi qu'à Mme Ivana Milošević, directrice de la bibliothèque,

pour leur assistance exceptionnelle dans la recherche des ouvrages du Père Thomas et des nombreux livres et articles le concernant.

Je suis également profondément reconnaissant à M. Daniel Monteil de la Bibliothèque d'étude et du patrimoine de Toulouse, qui a joué un rôle clé dans ce projet en apportant une aide précieuse et désintéressée. En effet, c'est grâce aux catalogues numériques que j'ai pu repérer certaines œuvres du frère Thomas, dont la plupart sont conservées à la Bibliothèque municipale de Toulouse. N'ayant aucune idée de la procédure à suivre, j'ai contacté M. Monteil en espérant obtenir son aide. Non seulement il a répondu favorablement à ma demande, mais il a aussi pris le soin de photographier les œuvres et de me les envoyer par courriel.

La découverte des œuvres du frère Thomas a constitué un défi supplémentaire. La majorité d'entre elles étaient imprimées avec des abréviations complexes et parfois en lettres gothiques, rendant leur déchiffrement particulièrement ardu pour un non-spécialiste de la paléographie médiévale. Heureusement, le *Dizionario di Abbreviature Latine ed Italiane* de Cappelli m'a été d'une aide précieuse, me fournissant les clés nécessaires pour décrypter les textes et en comprendre le sens.

Enfin, je souhaite exprimer ma profonde reconnaissance envers le Dieu bien-aimé, qui m'a guidé vers la figure du frère Thomas Iliric. J'espère que ce livre suscitera de nouvelles recherches sur cet auteur oublié, vénéré par l'Ordre franciscain comme un saint, et dont la mémoire est honorée dans le sud-ouest de la France, notamment pour avoir fondé le sanctuaire marial d'Arcachon, près de Bordeaux. Il est peut-être le seul Croate à avoir été nommé par un pape enquêteur général des religions, un titre qui mérite d'être mieux connu et exploré.

Prijevod na francuski: Miro Kovač

UVOD

Fra Toma Ilirik, rođen u Vrani, kod Zadra, najvjerojatnije između 1450. i 1460., a umro u Carnolèsu, u južnoj Francuskoj, krajem 1527. ili krajem 1528., uglavnom je gotovo posve nepoznat ne samo široj hrvatskoj javnosti nego i onima koji se bave svim vidovima teologije. I to pomalo čudi jer fra Toma Ilirik nije neki nepoznati franjevac i teološki autor koji bi zbog malog značenja svoga djelovanja i spisa lako mogao ostati negdje u zapečku povijesti. Fra Toma Ilirik, član franjevačke provincije u talijanskoj pokrajini Marche, pripadao je franjevačkom samostanu u Osimu; bio je veoma poznata osoba svoga vremena; putujući propovjednik i misionar, čudotvorac i teolog koji je izazivao veliku pozornost gdje god se pojavio. U Pijemontu i južnoj Francuskoj časte ga kao sveca, posebno kao utemeljitelja marijanskih svetišta koja postoje do danas (u Arcachonu i Avigliani). Nema sumnje kako je jedan od prvih teologa izvan Njemačke koji je teološki duboko i sustavno odgovorio na nauk Martina Luthera te je zasigurno svojim spisima utjecao na brojne onodobne teologe. Kraće ili opsežnije informacije o fra Tomi Iliriku donose brojne crkvene i svjetovne kronike 16. st., posebno one iz južne Francuske i sjeverne Italije.

Fra Toma Ilirik djeluje tijekom prva tri desetljeća šesnaestog stoljeća, koje mnogi povjesničari smatraju jednim od najtamnijih u povijesti Katoličke Crkve, ali ujedno i zapadnog europskog društva. Društveno-politički procesi tog vremena nastavak su procesa koji su se odvijali tijekom prethodna dva stoljeća, a sve će kulminirati velikim zapadnim raskolom, za koji krivac ne će biti isključivo Martin Luther. Događaji s početka 16. st., vremena u kojem je živio fra Toma Ilirik, promijenili su lice Crkve. Ti doga-

đaji nisu bili izolirani, nego su proizlazili jedni iz drugih te su međusobno povezani utjecali na velike promjene u Crkvi i društvu kasnoga srednjeg vijeka. Nažalost, brojne promjene koje su se dogodile ne će uvijek biti pozitivne. Od velikih događaja koji su obilježili tu epohu spomenimo, primjerice, pokrete humanizma i renesanse koji su bez sumnje donijeli novo samopoimanje čovjeka i njegove uloge u društvu: - čovjek postaje subjekt koji želi povratkom u klasičnu rimsko-grčku kulturu ostvariti „novi svijet“; otkriće Novoga svijeta (1492.), koje Europljanima daje do znanja da postoje svjetovi i izvan njihova; avinjonsko sužanjstvo (1309. - 1378.); krize i skandali vezani za pape i rimski dvor; prvi zapadni raskol te naposljetku velika kriza zapadnog kršćanstva koja se je dogodila s Lutherovom pobunom (1517.), a koja je postupno pripravljena već od početaka 14. st. Ovdje će se pokušati kratko prikazati stanje Crkve i društva na početku 16. st., bez uzlaženja u sve religiozne, a još manje u političko-ekonomske razloge koji su doveli do tektonskih poremećaja i promjena u Crkvi i društvu, zbog kojih se to razdoblje smatra jednim od najgorih u povijesti Crkve.¹

Povezanost i prožimanje politike i religije te bliskost crkvene vlasti s državnim vlastima dovest će ne samo do

¹ Usp. Ludwig von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo. Volume III. Storia dei Papi nel periodo del Rinascimento dall'elezione dell'Innocenzo VII alla morte di Giulio II*, Desclee e Editori Pontificis, Roma, 1932.; *Velika povijest Crkve*, ur. Hubert Jedin, Sv. III/2: *Od crkvenog zrelog Srednjeg vijeka do predvečerja Reformacije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993; *La Chiesa al tempo del grande scisma e della crisi conciliare (1378-1499)*, Vol. XIV/3, (*Storia della Chiesa*), Editrice SAIE, Torino, 1971.; R. Aubenas - R. Ricard, *La Chiesa e il Rinascimento (1449-1517)*, (*Storia della Chiesa*, prir. A. Fliche - V. Martin, XV), Editrice SAIE, Torino, 1972; Giacomo Martina, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni. I. L'età della riforma*, Morcelliana, Brescia 1993; K. Bihlmeyer - H. Tüchle, *Kirchengeschichte*, verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn 1962; Joseph Lortz, *Geschichte der Kirche in Ideengeschichtlicher Betrachtung*, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. Munster Westfalen, 1948.

avignonskog sužanjstva nego i do prvog zapadnog raskola koji će nanijeti Crkvi mnoge štete. Rimski prvosvećenik postaje ponajprije državni poglavar, na čelu Papinske Države, sa zadaćom da štiti Talijanski poluotok od posezanja drugih vladara, posebno francuskog i španjolskog kralja. Tek drugotno papa se doživljava kao čuvar vjere koja je povjerena sv. Petru i apostolima. Prožetost crkvene i državne politike svoj će vrhunac imati u izborima dvojice papa, Aleksandra VI. (1492.-1503.) i Leona X. (1513.-1521.) u osobama Rodriga Borgie i Giovannija de Medicija.

Fra Toma Ilirik živi i djeluje u vrijeme između pontifikata papa Nikole V. (1447.-1455.) i Klementa VII. (1523.-1534.). Čini se da u cjelokupnoj povijesti Crkve nije bilo tužnijeg razdoblja.² Svjetovnost, koja je toliko obilježila drugu polovicu 15 st., i duboko prodršla u sve slojeve talijanskoga društva, lako je pronašla putove kako bi se uvukla i u Crkvu, osobito u Rimsku kuriju, što se je očitovalo u do tada neviđenom porastu egoizma, oholosti i pohlepe; simonija i akumulacija nadarbina, život u sjaju i raskoši te najprofinjenijim sjetilnim užiticima brzo su se rasprostranili i među crkvenim uglednicima. Zasigurno od te svjetovnosti nisu bili zaštićeni ni vodeći ljudi Crkve, uključujući i pape, koji su često ugledne crkvene službe dodjeljivali zbog političkih razloga. Svjetovnost Rimske kurije započela je s papom Pavlom II. (1464. - 1471.), porasla je za vrijeme pontifikata Siksta IV. i Inocenta VIII., a svoj je vrhunac dosegla za vrijeme pape Aleksandra VI., „koji je svojim nemoralnim životom obeščastio stolicu prvaka apostola”.³ Doista, to je bilo vrijeme kada su pape bili više političari nego apostoli, više zaštitnici umjetnika negoli pastiri stada, više su vodili računa o *cura artium*, nego o *cura animarum*. Zasigurno, u pozadini se je nalazila misao da poticanje kulture i umjetnosti pomaže ugledu i

² Usp. L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 144.

³ L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 143.

nadmoći Crkve te da je potrebno pokrstiti one umjetničke težnje koje su bile plemenite i oku ugodne. Stoga su pape postajali zaštitnici i vođe cvatućeg umjetničkog pokreta te su ponekad s uspjehom znali usmjeriti strast prema ljepoti u službu religije. Nažalost, nisu uvijek uspijevali održati potrebnu ravnotežu između određenih zastranjenja koja su se pojavila u vrijeme renesanse i moralno-disciplinarnih zahtjeva. U samoj Rimskoj kuriji tolerirale su se opasne zloporabe te se zanemarivala provedba potrebne reforme *in capite et membris*, koju su tako žarko zazivali ne samo vjernici nego i kraljevi. Eto zašto renesansna epoha, usprkos svojem blistavom naličju, za Crkvu „predstavlja jedno od najtamnijih razdoblja papinstva: kulturnom i civilnom blještavilu suprotstavlja se nedostatak autentičnog religioznog duha na vrhu crkvene hijerarhije”.⁴

Zloporabe i skandali vezani za papinsku službu bili su takvi i toliki da se je činilo kako je stigao kraj svijeta. Iz čitave Europe su putem pisama, poslanica, pjesama, satira i proročanstava, stizali glasovi koji su izražavali sve veći žal nad pokvarenošću Rimske kurije te se je zahtijevala obnova Crkve. Kao ilustraciju stanja u Crkvi tog vremena donosimo izvadak iz jedne propovijedi velikog firentinskog propovjednika Jeronima Savonarole, koji se nije ustručavao papu Aleksandra VI. nazvati antikristom: „Stigao je čas osvete. Gospodinova je želja da ja objavim nova otajstva i svijetu očitujem opasnost u koju je, vašom krivnjom, upala Petrova lađica. Od vrha glave do nogu Crkva je grijeh i sramota... Uvjeravam vas da ovaj Aleksandar nije papa, niti se takvim može držati. Budući da, bez obzira na činjenicu da je kupio papinsku katedru ružnim grijehom simonije i svakodnevno daje crkvena dobra onome tko više plati, bez obzira na njegove poroke, koje svi znaju, držim da on nije kršćanin te da ne vjeruje u Boga”.⁵

⁴ G. Martina, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni*, str. 92.

⁵ Navod preuzet od: L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 482.

Zbog brojne nezakonite djece razdoblje kraja 15. te početka 16. st. prozvano je *razdobljem kopiladi*.⁶ Moralna kriza samoga vrha Crkve, odnosno kardinalskoga zbora, kojem su veliki raskol i razni koncili posve srozali ugled, dogodila se je nadasve za pontifikata Inocenta VIII. Preko raznih intriga i komplota, još češće pomoću simonije ulazilo se je u kardinalski zbor. Kako bi zadobili purpurnu odoru i u želji za svjetskom slavom, kandidati za kardinalat bili su često spremni na sve. Još je gora situacija vladala među biskupima i drugim crkvenim prelatima. Budući da su biskupi uglavnom dolazili iz redova plemstva nije ih zanimao pastoral i briga oko spasenja duša. Mnogi među njima rijetko su slavili sv. mise i druge sakramente, a da se i ne govori o drugim pastirskim dužnostima. Poznati njemački teolog Thomas Münster (1475.-1537.), suvremenik fra Tome Ilirika, ukratko opisuje rečeno: „Od kada je davao donio plemstvo u crkveni svijet, od kada se žele biskupi plemenitaškog porijekla, sve se je izokrenulo. Davao je potrošio brojne cipele noseći mitre kneževskim sinovima”.⁷

Nemoral nižeg klera, koje je bilo prilično brojno, bio je gotovo opći. Među njima su vladali neznanje i grubost. Kako su pripadnici klera bili izuzeti od plaćanja poreza i raznih drugih pristojbi to je stvorilo velike društvene i socijalne probleme, ponajprije zavist plemstva koje je moralo plaćati poreze. Premda nisu plaćali brojne poreze i pristojbe ipak su pripadnici nižega klera živjeli u velikom siromaštvu. No, drugačije nije ni moglo biti ako se u vidu imaju neprestani ratovi koji su narod, a i niži kler koji je živio s njim i od njega, sveli na bijedne uvjete življenja. Mnogi svećenici dolazili su ne samo iz nižega društveno-kulturnog ambijenta nego se je nerijetko radilo o nedavno oslobođenim robovima. Ne čudi dakle ako brojni među

⁶ Izraz preuzet od: R. Aubenas - R. Ricard, *La Chiesa e il Rinascimento*, str. 169.

⁷ Navod preuzet od: R. Aubenas - R. Ricard, *La Chiesa e il Rinascimento*, str. 420.

njima nisu znali ništa drugo od teologije doli sakramentalne formule te ako su među njima vladate grube navade, neotesanost, skandali, te i ono najteže, brojni slučajevi konkubinata. Nemoral i konkubinat nižega klera bili su toliko rašireni da su se dizali glasovi koji su zahtijevali da se dopusti ženidba svećenicima.⁸

Sve rečeno može se bez imalo pretjerivanja ponoviti i za redovnike i redovnice. U mnogim samostanima redovnički zavjeti postojali su samo kao teorija. Kakvo je bilo stanje u muškim samostanima ponajbolje svjedoči primjer poznatog splitskog humanista Marka Marulića koji po obraćenju ulazi u jedan splitski redovnički samostan, ali ga vrlo brzo napušta zbog odveć svjetovnog života redovnika. Mnogi ženski samostani bili su puni redovnica koje su roditelji onamo smjestili, jer im nisu željeli ili mogli dati miraz za udaju. Tako su mnogi samostani, umjesto da postanu mjesta molitve i božanskoga kulta, postali utočišta usidjelica. Potom, mnogi samostani, umjesto da se natječu u napredovanju u duhovnome životu, natjecali su se u stjecanju novih nadarbina i novca.⁹ U takvom općem ozračju, bolje reći u takvom nemoralnom ozračju koje je vladalo gotovo u svim muškim i ženskim samostanima, teško su se mogli živjeti redovnički zavjeti. Von Pastor s razlogom piše da je „jedan veliki dio klera, od redovnika prosjaka do najviše glave, imao velikog udjela u gotovo svim nesrećama“¹⁰ onog vremena.

Nemoral je zahvatio i sve slojeve vjernika. Bihlmeyer i Tüchle pišu da su se „u moralnom životu naroda pokazale velike štete. Poštovanje prema autoritetu, bilo duhovnom bilo civilnom je umanjeno; prevladali su raspuštenost, nesigurnost i nasilnost; opća neotesanost i svadljivost, prijevara i lihvarjenje, požuda za raskoši i bludnosti. Nemoral

⁸ Usp. L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 144-145.

⁹ Usp. J. Lortz, *Geschichte der Kirche in Ideengeschichtlicher Betrachtung*, str. 240.

¹⁰ L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 143.

je doista vladao u javnom životu. Narod se je zabavljao u nemoralnim karnevalskim zabavama i sramotnim komedijama. Čak su se i u malim njemačkim gradićima pojavile javne kuće. U Italiji su propovjednici morali dizati glas protiv nenaravnih poroka.”¹¹ Raskalašenost renesansnog razdoblja zahvatila je sve velike i male europske gradove, tako da su među učenim i visoko pozicioniranim svijetom raspuštenost i nemoral bili javno rašireni. Nemoral pojedinih plemićkih obitelji nije bio nikakva iznimka, nego gotovo pravilo. Brojne plemićke obitelji držale su razne mlade djevojke kao sluškinje i robinje. Taj je običaj dodatno razarao te obitelji, jer su često zajedno odrastali zakoniti i nezakoniti sinovi koji su se poslije sporili oko nasljedstva. Uz spomenuto, u životu plemstva renesansnog razdoblja postojala su i brojna druga zla kao, primjerice, lihvarenje, snubljenje, ubojstva itd., a najgore od svega bijaše, kako piše von Pastor, „da su takvi poroci prodrli i u niže slojeve. Sve od vremena silaska Karla VIII... sva zemlja, svi veliki gradovi, Rim, Firenca, Napulj, Bologna, Ferrara, bili su zaraženi.”¹² Jedan od veoma raširenih poroka tog vremena u svim gradovima, bile su igre na sreću. Fra Toma će se u gotovo svim gradovima u kojima je propovijedao obračunavati s porokom kocke, odnosno igara na sreću.

Na sjeveru Italije, u Savojskom Vojvodstvu te na jugu Francuske sve je dodatno otežano trajnim političkim napestostima te sukobima i ratovima koji su se svako malo događali. Sukobi i ratovi rađali su nesigurnošću, neimaštinom i oskudicom. Imajući to u vidu, lakše je razumjeti fra Tomine propovijedi protiv nesloge kršćanskih vladara, štoviše prijetnje prokletstvom protiv onih koji šire neslogu te izazivaju ratove.

Opisana žalosna situacija Crkve i društva na kraju 15. i početkom 16. st. navela je mnoge na zazivanje obnove. O Martinu Lutheru i njegovu djelovanju bit će riječi u nastav-

¹¹ K. Bihlmeyer - H. Tüchle, *Kirchengeschichte*, str. 530.

¹² L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 111.

ku knjige. No, uz njega i slične njemu postojale su osobe poput fra Tome Ilirika, koji je nastojao propovijedima, poukom, a potom i spisima utjecati na društveno-crkvenu obnovu. Povijesni izvori kažu da je to činio s poprilično uspjeha. Postojali su i drugi protagonisti, pojedinci i zajednice, koji su značajno utjecali na društveno-religiozni i duhovni život kasnog srednjeg vijeka. Zahvaljujući takvima u tom tamnom razdoblju života Crkve, moguće je, uz negativne i razarajuće snage, zamijetiti i prve znakove obnove crkvenog i općenito društvenog života. Ipak, treba se podsjetiti da je djelovanje pozitivnih snaga „manje zamjetno oku povjesničara, jer dobro ne djeluje s toliko buke, nasilnosti i primjetnosti kao zlo; miran i redovit razvoj stvari plijeni manje pozornosti negoli nenadan i bučan lom redovitog i uređenog stanja“.¹³

Usprkos svim poteškoćama razdoblja koje se nalazi na razmeđu između staroga i novoga, kršćanski je narod na prijelazu iz 15. u 16. st. sačuvao duboko religiozno uvjerenje. Glavni izvor pučke pobožnosti još uvijek je bilo Sveto pismo, koje je i dalje utjecalo kako općenito na život tako i na umjetnost, kao što je to bilo i u srednjem vijeku. Uz prve tiskane Biblije, koje su bile skupe i rezervirane za imućnije, narodu je bila dostupna *Biblia pauperum*, odnosno umjetnički prikazi biblijskih scena, osobito iz Isusova života, po crkvama. U Splitu su, primjerice, glavni izričaj „umjetničkog čitanja“ Svetog pisma, ali i pučke pobožnosti bila katedralna vrata koja je godine 1214. izradio Andrija Buvin. Vrata, na dva drvena krila (5,30 x 3,60 m), predstavljaju 28 scena iz Isusova života, od Navještenja do Uzašašća. Buvinino je remek-djelo svojim biblijskim scenama izvršilo katehetsko-odgojnu ulogu u životu mnogih naraštaja Splitskana.¹⁴

¹³ L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 9.

¹⁴ Usp. Ljubo Karaman, Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale, u: *RAD-JAZU*, Zagreb, 1942., str. 1-96.

Na prijelazu iz 15. u 16. st. nije zamro ni liturgijski i duhovni život običnog puka koji se je, usprkos raširenom pesimizmu i pravoj „sotonskoj groznici“, nadao boljim vremenima.¹⁵ Intenzivno sudjelovanje velikog broja vjernika u raznim bogoslužnim obredima zapravo je jedna od značajki pučke religioznosti kasnoga srednjeg vijeka te upravo „zadivljuje nadasve činjenica da se religiozni fenomeni, a u svakom slučaju, oni pučke religioznosti, predstavljaju osobito jasnoćom i intenzitetom kao zajedničarski fenomeni u kojima se izražavaju zahtjevi, nade i sumnje zajednica vjernika“.¹⁶ Samo spomenimo činjenicu da je fra Tominim propovijedima, koje su trajale po četiri-pet sati, redovito nazočilo nekoliko tisuća vjernika, što također govori o žeđi za istinskim Kristovim naukom i duhovnom hranom.

Daljnja značajka pučke pobožnosti spomenutog razdoblja je umnažanje zbirki molitava; pojavljuju se bezbrojni molitvenici, bolje reći časoslovi, kao zamjena za monašku službu časoslova. Ti su molitvenici bili praktičnog usmjerenja, tj. okrenuti posvećivanju različitih životnih situacija, i to je ono što ih je razlikovalo od službenog kanonskog časoslova. U središtu pobožnosti i pučke meditacije nalazili su se nadasve otajstva Kristova rođenja i muke te otajstva Blažene Djevice Marije.¹⁷ Kraj srednjeg vijeka razdoblje je procvata marijanskih himana te općenito marijanske lirike u kojoj se zanosno veličaju Marijine zasluge. U tom se razdoblju širi i pobožnost *Via Crucis* te se, na razini pučke pobožnosti, uvodi molitva krunice (ružarija) s razmatranjem radosnih, žalosnih i slavnih otajstava što u pučkoj

¹⁵ Usp. François Vandenbroucke, *La spiritualità del Medioevo (XII – XVI secolo). Nuovi ambienti e problemi*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1991., str. 431-441; L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 10-22.

¹⁶ Raoul Manselli, *Il soprannaturale e la religiosità popolare nel Medio Evo*, Edizioni Studium, Roma, 1993., str. 71.

¹⁷ Usp. R. Manselli, *Il soprannaturale e la religiosità popolare nel Medio Evo*, str. 34-44; P. Pourrat, *La spiritualité chrétienne*, Tome II. *Moyen Age*, Paris 1946., str. 502-515; F. Vandenbroucke, *La spiritualità del Medioevo (XII – XVI secolo)*, str. 444-445

pobožnosti poprima vrijednost psalterija koji je dostupan svima.¹⁸ Pučka je pobožnost prožeta snažnom afektivnošću koja se je odražavala na živote onih koji su je živjeli i koji su željeli živjeti istinski kršćanski život, nepovoljnim društvenim okolnostima usprkos.¹⁹ Fra Toma Ilirik gorljivi je širitelj pučke pobožnosti, posebno prema Imenu Isusovu te prema Blaženoj Djevici. U brojnim gradovima savjetuje gradske vlasti da na javne objekte stave Kristov monogram IHS, a vjernicima da svakodnevno mole šezdeset i tri Zdravomarije, na čast šezdeset i tri godine Gospina života na zemlji.

Kasni je srednji vijek razdoblje koje je, uz brojne redovničke redove, doživjelo pravi procvat raznih drugih religioznih udruga i bratovština, koje su kao svrhu imale religiozno i moralno usavršavanje svojih članova i to po vršenju osobitih djela kulta ili ljubavi prema bližnjemu. U vremenu gotovo opće pokvarenosti i pomanjkanja kršćanske ljubavi, te su se bratovštine brinule o sirotinji, bolesnicima te pokapanju preminulih.²⁰

Usprkos opisanim nepovoljnim okolnostima, u ovom razdoblju nije nedostajalo osoba koje su nastojale sveto živjeti te druge upućivati na krepostan i pobožan život. Te su osobe, među njima i fra Toma Ilirik, kritizirale zloporabe u Crkvi te su se zalagale za obnovu *in capite et membris*. Njima zahvaljujući, 15. i 16. st., usprkos svim negativnostima, predstavlja se kao vrijeme u kojem se je osjećala istinska želja za svetošću kao u malo kojem drugom povijesnom razdoblju. U tom se je vremenu pojavila i potvrdila iskrena i duboka duhovnost *devotio moderna*, koja je svoje izričaje nalazila u prebogatim oblicima pobož-

¹⁸ Usp. Pierre Pourrat, *La spiritualité chrétienne, Tome II. Moyen Age*, str. 506-507; F. Vandenbroucke, *La spiritualità del Medioevo (XII – XVI secolo)*, str. 446-447.

¹⁹ Usp. F. Vandenbroucke, *La spiritualità del Medioevo (XII – XVI secolo)*, str. 451-452.

²⁰ Više o onome što su činile razne bratovštine vidi: L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, str. 32-42.

nosti. Postupno se naglašava osobni i individualni vid vjere s velikim bogatstvom karizmi te s istaknutim apostolskim i misijskim značajem.

Izloženi čimbenici barem dijelom predstavljaju društveno-političko-religiozni okvir u kojem je živio i djelovao fra Toma Ilirik, a o nekim drugim aspektima bit će riječi i u nastavku knjige.

U knjizi će se najprije predstaviti razna djela koja spominju fra Tomu Ilirika, njegovo djelovanje te spise koje je napisao. Kroz kratki prikaz fra Tomine prisutnosti u povijesnim izvorima i literaturi, odnosno u historiografiji, želi se doći do zaključka kako fra Toma nije neki nepoznati franjevac koji je posve slučajno zabilježen u povijesnim knjigama, nego je riječ o čovjeku koji je imao određenu ulogu, katkad manju, katkad veću, u društvenim i vjerskim događajima u prvim desetljećima 16. st., posebno na sjeveru Italije te na jugu Francuske.

Uvid u povijesne izvore, nadasve kronike brojnih gradova kroz koje je fra Toma prolazio i u kojima je navijestao riječ Božju, a često u njima i čudesa činio, pomoći će nam da stvorimo prilično dobru sliku o fra Tominu djelovanju kao pučkog propovjednika, proroka i čudotvorca.

Nastup Martina Luthera i širenje njegova nauka potaknuli su fra Tomu na promjenu glavne djelatnosti. Od 1521. ili 1522. fra Toma se više posvećuje pisanju teoloških djela u kojima pobija Lutherov nauk. No, i prije toga će objaviti neka djela u kojima uglavnom donosi savjete za moralno-duhovnu obnovu klera i vjernika. Fra Tomina djela svakako zaslužuju detaljan prikaz, čemu je posvećeno treće poglavlje knjige.

Jedna od središnjih tema fra Tominih propovijedi bilo je čašćenje Imena Isusova te čašćenje Blažene Djevice Marije. Tim je temama fra Toma posvetio zasebnu knjigu i tome će biti posvećeno četvrto poglavlje knjige. Daljnje poglavlje posvećeno je fra Tomi polemičaru, odnosno fra Tominu osporavanju i pobijanju Lutherovih teza te općenito Lutherova nauka.

Po jedno poglavlje posvećeno je liku katoličkog svećenika te ženidbi i obitelji. Fra Tomi je jasno da bez obnove klera ne će biti ni obnove Crkve. Stoga je pitanju obnove života i djelovanja klerika posvetio više svojih djela. Ženidbi i obitelji izravno je posvetio jedno pismo koje je imalo dobar odjek u onodobnoj javnosti, budući da je doživjelo više izdanja te prijevod na francuski jezik.

Zadnje poglavlje knjige posvećeno je marijanskim svetištima koje je fra Toma utemeljio, a koja postoje do danas: Svetište Naše Gospe u Arcachonu (*Notre-Dame de Arcacchon*), u blizini Bordeauxa, te svetište Marije Majke Milosrđa u Avigliani, u blizini Torina.

Sadržaj

PREDGOVOR	5
AVANT-PROPOS	7
UVOD.....	9
1. FRA TOMA ILIRIK U POVIJESNIM IZVORIMA I LITERATURI.	21
Fra Toma Ilirik u enciklopedijama, rječnicima i leksikonima	45
2. ŽIVOTNI PUT FRA TOME ILIRIKA	53
2.1. Fra Toma Ilirik kao putujući propovjednik ..	59
2.2. Fra Toma Ilirik u domovini	64
2.3. Nastavak fra Tomina hodočašća	68
2.4. Fra Tomino drugo misijsko putovanje.....	70
2.5. Fra Toma u Toulouseu.	76
2.6. Fra Toma kao propovjednik	81
2.7. Nastavak fra Tomina misijskog djelovanja ..	86
2.8. Fra Toma na kraju svoga životnog putovanja	99
2.9. Fra Toma Ilirik ili Schiavone?	102
2.10. Fra Toma - opservant ili konventualac?....	104
2.11. Fra Toma – prorok	112
2.12. Proces beatifikacije fra Tome Ilirka	116
Prilog 1.: Breve pape Klementa VII. kojim imenuje fra Tomu Ilirika općim istražiteljem	120
3. DJELA FRA TOME ILIRKA	125
4. PISMA FRA TOME ILIRKA	147
4.1. Pismo papi Hadrijanu VI.	149
4.2. Pismo papi Klementu VII.	152
4.3. Pismo Karlu III. Savojskom.....	154
4.4. Pismo biskupu i opatu Urbanu de Miolansu .	156
4.5. Pismo biskupu Augustinu Grimaldiju	158

4.6. Pismo Senatu Toulousea	159
4.7. Pismo građanima Lyona	160
4.8. Pismo studentima	162
4.9. Pismo vojnicima	163
4.10. Pismo Dubrovčanima	164
4.11. Pismo subraći	165
Prilog 2.: Pismo papi Hadrijanu VI.	166
Prilog 3.: Pismo papi Klementu VII.	173
 5. FRA TOMA ILIRIK - ŠTOVATELJ IMENA ISUSOVA I BLAŽENE DJEVICE MARIJE	 181
5.1. Kristov monogram - IHS	186
5.2. Fra Toma Ilirik o štovanju imena Isusova . . .	188
5.3. Fra Toma Ilirik – vjerni štovatelj Blažene Djevice Marije	195
Prilog 4.: Oratio devotissima ad beatam virginem Dei genitricem Mariam: de novo edita per fratrem Thomam Illyricum ordinis fratrum minorum in civitate Marcilie	205
 6. FRA TOMA ILIRIK - POLEMIČAR	209
6.1. O crkvenoj i papinskoj vlasti.	217
6.2. Fra Tomino pobijanje teza Martina Luthera .	224
6.2.1. Prvo pobijanje: o krštenju djece	227
6.2.2. Drugo pobijanje: o klici grijeha (<i>fomes peccati</i>)	230
6.2.3. Treće pobijanje: o sakramentu pokore . .	233
6.2.4. Četvrto pobijanje: o pokajanju.	234
6.2.5. Peto pobijanje: o čistilištu	235
6.2.6. Šesto pobijanje: o vlasti odrješivanja i o oprostima	237
6.3. Fra Toma protiv Luthera heretika	239
6.3.1. Fra Tomin nauk o sakramentima općenito	249
6.3.2. Fra Tomin nauk o sakramentu svetoga reda	251

6.3.3. Odluke Tridentskog koncila u suglasju s naukom fra Tome Ilirika	256
6.4. Rat protiv Turaka	261
Prilog 5.: Fra Tomin spis o izboru pape	265
7. LIK SVEĆENIKA U MISLI FRA TOME ILIRIKA	271
7.1. Ministerijalno svećenstvo na zalazu srednjeg vijeka	272
7.2. Lik svećenika u misli fra Tome Ilirika	277
7.2.1. Prva značajka: vjernost (<i>fidelitas</i>)	281
7.2.2. Druga značajka: poniznost (<i>humilitas</i>)	282
7.2.3. Treća značajka: oštroumnost (<i>sagacitas</i>)	284
7.2.4. Četvrta značajka: iskrenost (<i>sinceritas</i>)	285
7.2.5. Peta značajka: očinstvo (<i>paternitas</i>)	287
7.2.6. Šesta značajka: smjernost/urednost (<i>frugalitas</i>)	289
7.3. Fra Tomini savjeti ispovjednicima	290
8. FRA TOMINE POHVALE BRAKU I OBITELJI .	297
8.1. Prvo pravilo: vjernost	299
8.2. Drugo pravilo: čestitost	301
8.3. Treće pravilo: jedinstvo	304
8.4. Četvrto pravilo: zalaganje	305
8.5. Peto pravilo: uzdarje	307
8.6. Šesto pravilo: zapreka	308
8.7. Sedmo pravilo: izbor	310
8.8. O sakramentalnosti ženidbe	311
9. FRA TOMA - UTEMELJITELJ MARIJANSKIH SVETIŠTA	315
9.1. Svetište Naše Gospe u Arcachonu	315
9.2. Svetište Majke milosrđa u Avigliani (Certosa 1515.)	320
Prilog 6.: Apostolsko pismo pape Pia XII. kojom crkvu Notre-Dame de Arcachon uzdiže na rang „manje bazilike - (basilica minor)“	325
ZAKLJUČAK	327

RIASSUNTO	333
ABSTRACT	341
RESUME	348
ZUSAMMENFASSUNG	353
KAZALO IMENA	361